

Lezing Roosje Klap

Cultuur in crisistijd, Kunstraad @ Groninger Archieven, 13 mei 2026

Kunst als schuilkelder

We raken dingen kwijt die we nooit als bezit hebben beschouwd omdat ze er altijd waren: het vermogen om te onderscheiden wat echt is, de ruimtes waar mensen samen kijken en samen twijfelen. We raken de gedeelde werkelijkheden waarop vertrouwen en samenleven zijn gebouwd zo langzamerhand kwijt.

Oorlog in de wereld, democratieën die van binnenuit worden uitgehold, technologie die beelden synthetiseert en algoritmes die bepalen wat je ziet en wie je bent: ze werken niet apart maar tegelijk. En samen maken ze de wereld smaller, de meningen harder, en het onderscheid tussen feit en fictie steeds maar dunner.

Tijdens de Koude Oorlog bouwden overheden overal schuilkelders omdat ze begrepen dat bescherming infrastructuur vraagt. Bescherming vereist voorbereiding, oefening, en de bereidheid om je voor te stellen wat er kan gebeuren. Die schuilkelders staan er nu nog, maar ze worden niet meer gebruikt. Ondertussen zijn de dreigingen teruggekeerd, maar nu ook in andere vormen, op andere plekken.

Want die dreiging is niet alleen ver weg. Ze zit tegenwoordig in onze eigen broekzak. Op onze telefoons speelt zich dagelijks af wat vroeger alleen op slagvelden of in propagandamachines gebeurde: werkelijkheden worden gereconstrueerd, emoties worden aangewakkerd, groepen worden tegen elkaar uitgespeeld. Algoritmes optimaliseren niet voor waarheid maar voor aandacht, en aandacht gaat naar wat schreeuwt, naar wat verdeelt, en naar wat bevestigt wat je al dacht. Social media zijn daarbij de infrastructuur geworden waarop polarisatie wordt gebouwd, en we dragen ze allemaal bij ons, elke dag, en elke nacht. Want we eten, spelen, slapen, en daten allemaal met technologie.

De druk die dit oplevert is niet alleen zichtbaar in wat er wordt aangevallen. Ze is ook zichtbaar in wat er *niet* meer wordt gemaakt: kunstenaars die van tevoren beginnen te rekenen wat iets kost, welke reacties het oproept, of het de moeite waard is. Dat is een soort zelfcensuur, en het is de stilste mogelijke vorm van beschadiging die er bestaat.

Wat er op het spel staat is het vermogen om samen te leven met mensen die anders denken, om werkelijkheden te delen, ook als ze pijnlijk zijn, en om te blijven onderhandelen over wat waar is.

Noorderlicht bestaat sinds begin jaren negentig als platform voor fotografie en lens-based media. Wij programmeren kunstenaars die kijken naar de wereld zoals die

werkelijk is: naar technologie en macht, naar geheugen en verlies, naar wie er gezien wordt en wie niet. Dat is altijd al politiek geweest, maar de afgelopen jaren is de urgentie anders geworden. Niet omdat wij veranderd zijn, maar omdat de wereld om ons heen harder is geworden, en de afstand tussen kunst en dagelijkse realiteit kleiner.

We werken structureel samen met partners en in de hele noordelijke regio, met het Groninger Museum, met Herinneringskamp Westerbork, VHDG en of hier met de Groninger Archieven, met Academie Minerva en de Rijksuniversiteit. We maken tentoonstellingen over geopolitiek en klimaat, over gedeelde koloniale geschiedenissen en digitale surveillance, over wat technologie met het menselijk lichaam doet en wat het van ons afpakt. We nodigen kunstenaars uit van over de hele wereld en zorgen dat hun werk hier, in Groningen, in Drenthe, en in Friesland, mensen raakt die dat werk misschien nooit hadden verwacht te zien.

De kunstenaars waarmee Noorderlicht werkt leven soms in conflictgebieden, zijn gevlucht, werken in landen waar artistieke vrijheid niet meer geldt, of zijn vanwege hun geaardheid niet welkom, en dat bepaalt hoe we samenwerken, hoe we communiceren, hoe we voor mensen zorgen en welke vragen ik mezelf stel die ik een paar jaar geleden minder urgent vond: hoe bescherm ik iemand die kwetsbaar is? Wanneer benoem ik iets bij de naam, en wanneer is zwijgen de betere keuze? Wat zet ik online en wat niet?

Intern voer ik die gesprekken vaker en bewuster dan vroeger, met ons team, met het bestuur, over wat we doen als er druk van buiten komt, hoe we kunstenaars beschermen, wat we doen als iemand onze programmering aanvecht, of als een queer persoon wordt bedreigd of een vrouw in de billen wordt geknepen. Weerbaarheid bouw je in de gewone tijd, in de dagelijkse keuzes, en met elkaar.

Cultuurorganisaties zijn de plekken waar samenlevingen moeten nadenken over wie ze zijn, waar de beelden van de wereld ter discussie worden gesteld, waar de verhalen worden verteld die anders nergens een podium krijgen. Dat is een functie, en misschien wel de meest belangrijke in deze tijd.

Naast directeur van Noorderlicht ben ik samen met Dorine Schreurs kwartiermaker voor THEA, het nieuwe kunsthuis dat wordt ontwikkeld in de voormalige Niemeyer tabaksfabriek hier in Groningen. THEA wordt een bijzondere plek waar kunst, technologie en samenleving samenkomen, ingebed in een bredere innovatiehub waar ondernemers, onderzoekers en publieke instellingen samenwerken aan AI-ontwikkeling, digitale infrastructuren en technologische soevereiniteit.

Juist nu de grote techplatforms bepalen wat we zien en wie we zijn, is het urgent dat er plekken komen waar die technologie wordt bevraagd en niet alleen wordt benut,

waar kunstenaars en technici zij aan zij werken, waar de vraag niet alleen is wat technologie kán, maar wat we willen dat ze doet.

De vraag is niet alleen hoe we harder terugschreeuwen of een betere boodschap formuleren. De vraag is ook, of we een andere manier van weten kunnen bouwen. Geen centrale controle, geen één verhaal dat alles overstemt, maar een gedistribueerde nabijheid: organisaties die elk vanuit hun eigen context denken en voelen, en die precies daardoor samen iets weten wat geen van hen alleen kan weten.

Ik heb daarover nagedacht via een misschien wel enigszins onwaarschijnlijke bron.

De bioloog en filosoof Peter Godfrey-Smith schrijft over de octopus dat driekwart van haar neuronen niet in het hoofd zitten, maar verspreid over haar acht armen.¹ Elke arm verwerkt informatie zelfstandig, reageert op de omgeving, neemt lokale beslissingen, en is tegelijk onlosmakelijk deel van het hele dier. Er is geen centrale aansturing. De intelligentie zit in de verbinding zelf, niet in de kop.

De octopus heeft geen propagandaministerie. Ze heeft geen nachtkastje, en geen *newsfeed*. Ze leeft in het volle contact met wat er om haar heen bestaat. Elke arm voelt de zeebodem, de temperatuur van het water, de textuur van een steen, en geeft dat weten door naar het geheel dat daardoor telkens verandert.

Ze denkt niet over de wereld na. Ze denkt met de wereld mee.

Dat is een andere definitie van intelligentie dan we gewend zijn: niet de onthechte Cartesiaanse geest die van een afstand oordeelt. Maar een nieuw weten dat ontstaat in aanraking, dat alleen bestaat zolang de verbinding bestaat, en dat ook weer verdwijnt zodra je je terugtrekt.

Kijk, plat gezegd: wat we nodig hebben in crisistijd, zijn vooral deze twee dingen:

Eén: **continuïteit van financiering**, zodat organisaties kunnen programmeren vanuit eigen overtuiging en niet vanuit angst. Want risicovolle, schurende kunst verdwijnt als eerste als de druk toeneemt, en dat is precies de kunst die *nu* het meest nodig is.

En ten tweede **samenwerking als werkelijkheid**, en dan bedoel ik dat niet als beleidsterm, maar als organisaties die naast elkaar bestaan maar met elkaar opereren. Die weten wat de ander weet. Die de ander dekken als het nodig is. Die risico spreiden en de moed om je uit te spreken delen.

¹ Peter Godfrey-Smith, *Other Minds: The Octopus, the Sea, and the Deep Origins of Consciousness* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016), pp. 49–53.

Maar stel je nou eens voor dat die octopus waar ik het net over had, heel erg verliefd is. Die trekt zich niet terug, maar strekt zich juist uit! Ze wil méér wereld voelen, niet minder. Méér contact, méér weten, méér samen. Verliefdheid is zo'n manier van weten. Want je let anders op. Je bent anders aanwezig. Wat je normaal van een afstand bekijkt, laat je nu dichterbij komen, onder de huid. Je staat het toe dat het je raakt en veranderd.

De verliefde octopus trekt zich niet terug achter het glas. Ze beweegt zich naar de wereld toe, met alle acht haar armen, elk denkend en voelend, met ieder een eigen antenne voor wat er is. En die armen slaan zich om iets heen. Om te begrijpen wat ze voelt. Om ons vast te houden en aanwezig te zijn. Als een warme, beschermende laag die tegelijk ook ontvangt. Hier mag je schuilen. Want ook dat is nodig.

De schuilkelder voor kunst en cultuur is geen metafoor.

Wij zijn zélf de schuilkelder.